

Овчаренко О. В.

*викладач кафедри теоретичної та прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету*

Дубницький В. І.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної та прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету*

Ovcharenko Olga

*Teacher of the Department of Theoretical and Applied Economics
Ukrainian State University of Chemical Technology*

Dubnytskyi Volodymyr

*Dr.S.in Economics, Professor,
Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics
Ukrainian State University of Chemical Technology*

БЕЗПЕКА ТА СТІЙКІСТЬ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні аспекти впливу стійкості регіональних економічних систем на стан їхньої безпеки та подано практичні форми реалізації діагностики економічної безпеки регіональних систем. Наведено аналіз теорій, які розглядають питання безпеки та стійкості економічних систем, у тому числі й щодо економічної безпеки регіону. Узагальнено різні методи для визначення рівня економічної безпеки регіону. Описано світовий досвід формування сукупності комплексних індикаторів для моніторингу та аналізу ситуації в регіоні. Подано алгоритм діагностики економічної безпеки регіональних систем, який пропонується проводити в декілька етапів. Визначено загальнометодологічні ознаки діагностики економічної безпеки регіональних систем та доведено, що стан економічної безпеки оцінюється об'єктивною системою параметрів, критеріїв і індикаторів, що визначають порогові значення функціонування економічної системи.

Ключові слова: регіон, безпека регіональної системи, стійкість, загрози, порогові значення, соціально-економічний розвиток.

Вступ та постановка проблеми. Регіон служить складовим елементом економічної системи, де представлено основні показники соціально-економічної структури виробництва, якій властива присутність певних природних і ресурсних чинників, процеси управління якою реалізують регіональні органи влади. Регіон є одним із ключових об'єктів організаційно-економічних і політико-правових відносин, спрямованих на організацію регіональної економіки, формування сприятливих умов життя й задоволення потреб населення з урахуванням специфіки його розвитку. Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів неухильно зростає. Це проявляється, зокрема, через локалізацію центрів економічного зростання в обласних центрах, великих промислових містах, центрах фінансових послуг, транспортно-транзитних розв'язках. Натомість посилюються прояви «периферійності» розвитку на рівні сільських і віддалених територій [1]. З іншого боку, до позитивних характеристик диференціації можна віднести актуалізацію необхідності кожному регіону визначити свої напрями розвитку, які дадуть змогу підвищити його стійкість з урахуванням територіальних особливостей [2].

Економічна безпека регіону полягає, насамперед, у здатності регіональної влади забезпечити конкурентоздатність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури, використовуючи власний ресурсний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціально-економічного розвитку регіонів, трансформації регіональної економіки і забезпечення економічної безпеки регіонів присвячено наукові роботи вітчизняних і закордонних учених, серед яких: А.І. Алімов, А.І. Амоша, Б.В. Буркинський, В.Н. Василенко, Б.М. Данилішин, В.А. Дергачов, В.І. Захарченко, А.І. Лайко, В.М. Степанов.

Питання проблем безпеки та стійкості економічних систем та економічного зростання розглядаються у працях таких українських та іноземних учених, як В.М. Геєць, В.І. Дубницький, Т.С. Клебанова, М.Д. Кондратьєв, А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі, С.О. Федулова, І.В. Шкрабак та ін.

Метою даної роботи є визначення впливу стійкості регіональних економічних систем на стан їхньої безпеки.

Результати дослідження. В основу економічної безпеки регіону як категорії передусім покладаються регіональні інтереси (забезпечення і підтримка гідного рівня життя населення, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної соціально-економічної політики регіону, збалансованість та інтегрованість у фінансову систему країни) і необхідність їхнього захисту від різноманітних внутрішніх (що виникають у межах регіону) і зовнішніх (із боку проведеної економічної політики держави, адміністрації інших регіонів, іноземних держав) загроз за дотримання балансу із загальнонаціональними інтересами [3].

Характер загроз економічній безпеці України та її регіонів можна представити так (табл. 1).

Специфічними чинниками виникнення загроз економічній безпеці регіонів України є їхнє місце у загальному економічному просторі, зосередження на їхній території природних сировинних ресурсів, виробничого потенціалу, транспортних коридорів, що пов'язують регіональні економіки. Формування регіональної системи економічної безпеки повинне спиратися на обґрунтування системи економічних інтересів регіону, яка взаємодіє та витікає практично із системи національних економічних інтересів з урахуванням регіональних особливостей. Для нейтралізації загроз або зменшення шкоди, яку вони можуть заподіяти, необхідні розроблення й упровадження системи безпеки щодо ефективної їм протидії.

Основні загрози економічній безпеці України та її регіонам

Показник	Градація загроз
1	2
1. Загрози виробничого і технологічного характеру	
1.1. Спад виробництва (у тому числі в базових галузях).	+++
1.2. Деформованість структури української економіки.	++
1.3. Руйнування науково-технічного та інноваційного потенціалу.	+++
1.4. Зношеність основних фондів та висока аварійна небезпека.	++
1.5. Низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції (особливо в обробному секторі національного та регіонального секторів).	+++
1.6. Сировинна орієнтація економіки.	+++
1.7. Відставання приросту розвіданих запасів корисних копалин порівняно з масштабами їх видобутку.	++
1.8. Загроза енергодефіциту, який насувається.	++
2. Фінансові загрози	
2.1. Невисокий рівень інвестування української економіки.	+++
2.2. Криза грошової і фінансово-кредитної систем.	++
2.3. Високий рівень інфляції.	++
2.4. Високий рівень поширеності тіньової економіки (у т. ч. рівня корупції та економічних злочинів).	++
2.5. Низька економіко-фінансова ефективність роботи підприємств і організацій.	+++
3. Організаційно-правові загрози	
3.1. Високий рівень монополізації економіки.	++
3.2. Масове поширення корупції.	+++
3.3. Недосконалість механізмів формування економічної політики.	+++
3.4. Недосконалість правової бази.	++
3.5. Недостатність розвиненості і незбалансованість об'єктів інфраструктури і сфери послуг.	+
4. Соціальні та демографічні загрози	
4.1. Низький рівень життя населення.	++
4.2. Посилення майнової диференціації населення.	+++
4.3. Зростання безробіття і зниження трудової мотивації.	+++
4.4. Криза демографічної сфери із загрозою демографічної катастрофи.	++
4.5. Погіршення здоров'я населення.	+++
4.6. Високий рівень злочинності.	+++
4.7. Зниження якості освіти.	++
4.8. Високий рівень невимушеної міграції.	++
5. Техногенні екологічні загрози	
5.1. Системне недофінансування екологічних проектів.	++
5.2. Високий рівень забруднення водних ресурсів.	++
5.3. Високий рівень виникнення енергетичних катастроф (у т. ч. атомної енергетики).	++
5.4. Системне зменшення лісових ресурсів.	++
5.5. Погіршення стану повітряного басейну.	++
5.6. Високий рівень промислового забруднення від діяльності промислових підприємств.	++

Примітка:

+++ – найбільш актуальні загрози, притаманні як державі, так і переважній частині (80–90%) регіонів України;

++ – досить актуальні загрози на рівні держави і в більшій частині (50%) регіонів і суб'єктів господарської діяльності;

+ – загрози економічній безпеці, що мають на сучасному етапі несильний вплив на рівні держави, але водночас актуальні на значній частині (до 4%) регіонів України.

Джерело: складено автором

Сьогодні сформувалися теорії, які розглядають окремі питання безпеки та стійкості економічних систем, у тому числі щодо економічної безпеки регіону.

1. Безпека економічних систем із погляду теорії катастроф (І. Шургаліна, Ю. Осипов, Б. Клейнер, Е. Ласло, І. Зіман, Т. Олива та ін.). Відповідно до даної теорії і думки вчених, безпека розглядається як стан, за якого стратегічний потенціал системи знаходиться далеко від кордонів адаптивності, а загроза втрати безпеки зростає у міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу системи до прикордонної зони.

Інакше кажучи, якщо потенціал системи вичерпав можливості пристосованості до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища, то можна говорити про загрозу безпеці, яка може проявлятися у вигляді втрати лідируючого положення, погіршення фінансового стану системи та ін. Виходячи з теорії катастроф, можна зробити висновок: якщо економічна система близька до повного вичерпання власних ресурсів, не володіє необхід-

ними резервами або відповідними інструментами нейтралізації небезпек і загроз, то відбувається лавиноподібне розростання катастрофічних процесів, унаслідок чого втрачається стійкість і система може зруйнуватися навіть за незначних коливань її параметрів.

2. Безпека і стійкість економічних систем у рамках теорії ризиків (К. Ерроу, Дж. Кларк, Ф. Найт, В. Хрипач, Г. Суша, Г. Онопрієнко, Т. Ромащенко) наприклад ризиків у страхуванні. Представники теорії вважають ризик основоположною категорією безпеки та націлені на пошук і нейтралізацію ризиків, які визивають входження соціально-економічної системи в режим кризового функціонування.

3. Безпека економічних систем у рамках теорії конфліктів (Дж. Берртон, К. Боулдинг, Р. Дарендорф, А. Дмитрієв та ін.). Відповідно до цієї теорії, безпека системи порушується внаслідок конфліктів між індивідами, групами, організаціями та структурами влади. Економічно безпечна система здатна розпізнати конфлікти, регулювати їх перебіг і вирішувати їх, оптимізуючи при цьому

супутні витрати. Економічна безпека в процесі вирішення конфліктної ситуації стає продуктом узгодження інтересів, суб'єктів, що беруть участь у ситуації.

4. Безпека економічних систем у рамках теорії впорядкування і самоорганізації систем (Л. Фон Берталанфі, Т. Парсонс, І. Пригожин, Г. Хакен, Н. Мойсєєв та ін.). Теорія виходить із того, що безпеку можна забезпечити внаслідок знаходження і використання внутрішніх ресурсів для виходу її з кризи і подальшого розвитку.

5. Із позицій тектології основу сучасних поглядів на безпеку суспільства в ХХ ст. заклали праці видатного російського вченого А.А. Богданова.

Теорія А.А. Богданова розглядає умови і чинники, що забезпечують рівноважність систем, передусім соціального складника, «бо поза цього стану неможливе існування самої системи». Вища форма організованості (захищеності) – «триєдина організація речей, людей і ідей». Порушення рівноваги системи може призвести до її негативної або позитивної зміни. Перше означає руйнування, друге – її розвиток.

Учені також звертають увагу на необхідність переходу від пасивних стратегій реагування на загрози національній безпеці (виклик – відповідь, небезпека – відповідь, загроза – відповідь) до ефективних стратегій превентивності і запобігання, а далі – до нової культури безпеки, заснованої на культурі світу, діалозі людей, культур і цивілізацій, до культури запобігання небезпекам [4].

Сутність економічних інтересів регіону можна також розкрити через категорії, які характеризують регіональний розвиток. З одного боку (з погляду держави), регіональний розвиток – це зростання кількості й якості ресурсів та споживних благ, якими даний регіон забезпечує економіку країни, з іншого боку, на погляд самого регіону – це є зростання обсягу виробництва і споживання матеріальних і нематеріальних благ, збільшення кількості населення та доходу на душу населення, поліпшення соціально-психологічного клімату, екологічної обстановки, зростання ролі економіки регіону в країні та в світі і стійкість її економічного стану тощо [5; 6]. Регіональні інтереси та шляхи їх реалізації знаходять свої місце під час розроблення регіональної стратегії економічного розвитку.

Для розроблення державної та регіональної політики потрібно, крім якісного опису економіки, також кількісне визначення меж безпечного розвитку. Критерій економічної безпеки дає змогу оцінити стан економіки [7].

Стан економічної безпеки оцінюється об'єктивною системою параметрів, критеріїв і індикаторів, що визначають порогові значення функціонування економічної системи. За межами цих значень система втрачає здатність до динамічного розвитку, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, стає об'єктом експансії транснаціональних корпорацій, страждає від внутрішнього і зовнішнього пограбування національного багатства країни, корупції [7].

Для визначення рівня економічної безпеки регіону використовують різні методи. Автори [8–10] пропонують таке їх групування:

1. Визначення та моніторинг основних макроекономічних показників і порівняння їх із пороговими значеннями. Дана методика використовується в роботах таких учених, як С.Ю. Глазєв [11], В.К. Сенчагов [12], І.Є. Денежкіна, Д.А. Суздалева [13], а також індикативний аналіз (С.М. Швець). Такий підхід дає уявлення про динаміку показника економічної безпеки відносно порогової величини, але відсутність загальноновизначених порогових значень показників для регіону ускладнює це завдання.

2. Методи експертної оцінки для ранжування територій за рівнем загроз.

3. Використання відносних темпових показників за основними макроекономічними показниками і динамікою їх змін.

4. Методи математичного апарату, у тому числі багатовимірний статистичний аналіз, теорії ігор із природою і т. д.

5. Використання економічних інструментів через кількісне визначення збитку (Л.П. Гончаренко).

Також вони зауважують, що дані методики мають певні обмеження, а саме:

- визначення тих показників, порівняння яких із пороговими значеннями дасть змогу надати комплексну оцінку стану економіки країни, є досить проблематичним;
- суб'єктивність експертних оцінок;
- необхідність використання строго математичного апарату значно обмежує кількість показників, які можуть бути використані;
- трудомісткість та неоднозначність розрахункових процедур, а також складність у чіткій ідентифікації загроз та збитку.

Відповідно до різних підходів до розуміння економічної безпеки регіону, існують певні критерії, які її визначають і дають змогу оцінити її стан.

Під критерієм безпеки економічної системи регіону будемо розуміти мірило оцінки стану економіки з погляду найважливіших процесів, що відображають сутність безпеки економічної системи [5].

Показники економічної безпеки регіону можна розділити на дві групи: кількісні й якісні.

Якісні показники характеризують, перш за все, внутрішній стан економічної системи. До них належать такі показники, як оцінка рівня управлінської діяльності, ризики і можливі варіанти їх компенсації, ступінь державного втручання в діяльність економічної системи та ін.

Кількісні показники характеризують кількісний бік стану економічної системи регіону і визначаються на основі опублікованих статистичних даних та проведених наукових досліджень.

Показники економічної безпеки також прийнято називати індикаторами безпеки.

Світовий досвід територіального управління свідчить про необхідність використання не одного показника, а сукупності комплексних індикаторів для моніторингу та аналізу ситуації в регіоні. При цьому одним із головних завдань оцінки ситуації в регіоні є складання переліку показників. В єдиному показнику досить складно кількісно й якісно відобразити соціально-економічний стан того чи іншого регіону. Тим не менше досить багато економічних і соціальних характеристик території в значному ступеню зумовлюються таким важливим чинником, як рівень її економічного розвитку, або величина валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення. Від цього показника багато в чому залежать інші індикатори економічної безпеки [13].

Для оцінки безпеки велике значення мають порогові значення показників – граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій, які підривають економічну безпеку регіону [5; 13].

За порогові значення зазвичай приймають міжнародні еталонні порогові значення, значення економічно розвинутих країн, найкращі значення за сукупністю регіонів, країн, світових та вітчизняних експертів, максимальні або мінімальні з усієї сукупності показників [14]. Найвищий ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в межах допустимих границь своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не в зниження іншим [5].

Треба зауважити, що одним із завдань оцінки економічної безпеки регіону є визначення можливості вирішення соціально-економічних завдань розвитку регіону на основі використання внутрішніх резервів та джерел економічного росту. Причому якщо на макроекономічному рівні теоретична і практична база достатньо розроблена із цього питання, то для рівня регіону подібний інструментарій представлений недостатньо.

Висновки. Проаналізувавши представлений теоретичний матеріал, ми дійшли висновку, що діагностику економічної безпеки регіональних систем необхідно проводити в декілька етапів для групування регіонів України за основними соціально-економічними показниками для визначення стану соціально-економічного розвитку регіону; визначення інтегрального показника, що характеризує ступінь економічної безпеки регіону; визначення сильних і

слабких сторони регіону на шляху розроблення концепції діяльності регіональних органів влади щодо зміцнення економічної безпеки регіональних систем; прогнозування економічного зростання регіону з огляду на його економічну діяльність. При цьому необхідно дотримуватися загально-методологічних ознак, а саме: комплексності, яка передбачає необхідність аналізу й обліку всіх боків дослідження; системності, яка передбачає виявлення й обґрунтування декількох варіантів виходу з кризових ситуацій; варіативності, яка передбачає виявлення й обґрунтування декількох варіантів виходу з кризової ситуації; первинності, яка передбачає безумовну перевагу економічної безпеки як важливого елемента оцінки життєдіяльності населення та економіки в регіоні; прийнятності ризику, яка дає змогу виявити і реалізувати необхідні заходи щодо запобігання виникненню порогових ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Сукрушева А.О. Теоретичні аспекти поняття «економічна безпека регіону». *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія «Економічна наука»*. 2015. № 3(80). С. 231–238.
2. Копейн В.В., Филимонова Е.А., Копейн А.В. Региональный фактор в системе экономической безопасности. *Российское предпринимательство*. 2015. № 14(260). С. 13–25.
3. Синиця С.М., Бринзей Б.С. Економічна безпека регіону як важливе завдання стратегічного розвитку. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2014. Випуск X. С. 48–53.
4. Казанцева Е.Г., Харченко Л.Л. Безопасность и устойчивость экономических систем : конспект лекций для студентов всех форм обучения. Кемерово : Кемеровский институт (филиал) РГТЭУ, 2012. 80 с.
5. Писаревський І.М., Богдан Н.Н. Сутність та особливості економічних інтересів в регіональній соціально-економічній системі. *World science*. 2018. № 4(32). Vol. 6. URL: <http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/2367.pdf> (дата звернення: 09.01.2019).
6. Fedulova S., Komirna V., Naumenko N., Vasyliuk O. Regional Development in Conditions of Limitation of Water Resources: Correlation Interconnections. *Montenegrin Journal of Economics*, 2018. Vol. 14. № 4. P. 57–68.
7. Экономическая безопасность : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления / В.А. Богомолов и др. ; под ред. В.А. Богомолова ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 295 с.
8. Новикова И.В., Красников Н.И. Индикаторы экономической безопасности региона. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. № 330. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/indikatory-ekonomicheskoy-bezopasnosti-regiona> (дата звернення: 05.02.2019).
9. Яшин С.Н., Пузов Е.Н. Мониторинг экономической безопасности регионов на базе их сравнительной оценки и определения эффективности развития территорий. *Финансы и кредит. Экономическая безопасность*. 2006. № 3(207). С. 31–36.
10. Копытов А.В., Макеева Ф.С. Сравнительный анализ методик оценки экономической безопасности регионов. *Науковедение*. 2014. № 1. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/82EVN114.pdf> (дата звернення: 14.01.2019).
11. Глазьев С.Ю. Основа обеспечения экономической безопасности страны: альтернативный реформационный курс. *Российский журнал*. 1997. № 1. С. 36–44.
12. Экономическая безопасность России / под ред. В.К. Сенчагова. Москва : Дело, 2005. 224 с.
13. Денежкина И.Е., Суздалева Д.А. Система показателей для мониторинга экономической безопасности региона. *Информационный сайт научно-практического журнала «Эффективное антикризисное управление»*. 2016. URL: http://info.e-c-m.ru/magazine/66/eau_66_91.htm (дата звернення: 03.02.2019).
14. Ковальська Л.Л., Савош Л. Економічна безпека регіону: оцінка та механізми забезпечення. *Економічний форум*. 2014. № 4. С. 89–95.

БЕЗОПАСНОСТЬ И УСТОЙЧИВОСТЬ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты влияния устойчивости региональных экономических систем на состояние их безопасности и представлены практические формы реализации диагностики экономической безопасности региональных систем. Приведен анализ теорий, рассматривающих вопросы безопасности и устойчивости экономических систем, в том числе и по экономической безопасности региона. Обобщены различные методы определения уровня экономической безопасности региона. Описан мировой опыт формирования совокупности комплексных индикаторов для мониторинга и анализа ситуации в регионе. Представлен алгоритм диагностики экономической безопасности региональных систем, который предлагается проводить в несколько этапов. Определены общеметодологические признаки диагностики экономической безопасности региональных систем и доказано, что состояние экономической безопасности оценивается объективной системой параметров, критериев и индикаторов, определяющих пороговые значения функционирования экономической системы.

Ключевые слова: регион, безопасность региональной системы, устойчивость, угрозы, пороговые значения, социально-экономическое развитие.

SAFETY AND SUSTAINABILITY OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS

Summary. The theoretical aspects of the impact of the stability of regional economic systems on the state of their security has been discussed and has been presented practical forms for implementing diagnostics of the economic security of regional systems in the article. In the work authors use the traditional and special methods of research, including: historical and logical method, method of abstraction and analogy, statistical methods and system analysis methods. The analysis of theories that consider the issues of security and sustainability of economic systems, including on the economic security of the region, is given. Summarized various methods for determining the level of economic security in the region. The world experience of forming a set of complex indicators for monitoring and analyzing the situation in the region is described. An algorithm for diagnosing the economic security of regional systems is presented, which is proposed to be carried out in several stages in order to group regions of Ukraine on the main socio-economic indicators to determine the state of socio-economic development of the region; definition of the integral indicator characterizing the degree of economic security of the region; definition of the strengths and weaknesses of the region on the way of elaboration of the concept of the activities of regional authorities in order to strengthen the economic security of regional systems; forecasting economic growth of the region in view of its economic activity. The article defines the general methodological criteria for diagnosing the economic security of regional systems and proves that the state of economic security is assessed by an objective system of parameters, criteria and indicators that determine the threshold values of the functioning of the economic system. The region is one of the key objects of organizational-economic, political-legal relations, aimed at the organization of a regional economy, the formation of favorable living conditions and satisfaction of the needs of the population, taking into account the specifics of its development. Therefore, the indicated scientific achievements and scientific novelty are extremely important in the implementation of the activities of local authorities and regional state administrations.

Key words: region, security of the regional system, sustainability, threats, threshold values, socio-economic development.